

مدیریت رسانه‌های مخاطرات ریزگردها؛ با تأکید بر ریزگردهای خوزستان

اکبر نصراللهی کاسمانی*

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

(تاریخ دریافت ۱۳۹۷/۸/۲۰ - تاریخ پذیرش ۱۳۹۷/۹/۲۰)

چکیده

تأثیر انکارناپذیر رسانه‌ها در اطلاع‌رسانی، آگاهی‌بخشی و نظارت، آنها را به عاملی محوری در «مدیریت مخاطرات و بحران‌ها» در جوامع معاصر تبدیل کرده است. بی‌تردید پدیده ریزگردها در مناطق مختلف کشور به‌ویژه در استان خوزستان از مخاطرات مهم ایران از دهه ۱۳۸۰ بوده که با توجه به ساختار اجتماعی استان‌های جنوبی به دلیل توجه ناکافی رسانه‌ها، امنیت ملی و تمامیت ارضی ایران را در معرض مخاطره قرار داده است. این پژوهش با هدف شناخت پوشش رسانه‌های ریزگردهای خوزستان در خبرگزاری‌های ایرنا و تسنیم، وزارت جهاد کشاورزی و سازمان حفاظت محیط زیست درصدد پاسخگویی به این سؤال است که رسانه‌های مورد نظر با توجه به اهمیت زیاد در آگاهی‌بخشی، حساسیت‌افزایی، آموزش مردم و نظارت بر مسئولان، «چه اندازه و چگونه» اخبار ریزگردهای خوزستان را پوشش داده‌اند. نتایج این پژوهش می‌تواند به تولید دانش در زمینه اطلاع‌رسانی و ارتباطات خطر در حوزه نظری و نیز زمینه‌ای برای تولید الگوی مناسب در همین زمینه در عرصه عمل منجر شود. بدین منظور ۳۱۴ مطلب مرتبط با پدیده ریزگردها در استان خوزستان که به‌صورت تمام‌شماری در چهار تارنمای ذکر شده طی سال ۱۳۹۵ منتشر شده بود با استفاده از روش «تحلیل محتوای مقوله‌ای» بررسی شد. یافته‌ها گویای آن است که بیشتر مطالب انتشار یافته، مربوط به خبرگزاری تسنیم است و کمترین آن به تارنمای جهاد کشاورزی اختصاص دارد. نکته مهم این است که با توجه به اهمیت پدیده ریزگردها در کشور و به‌خصوص مناطق جنوب غربی، خبرگزاری دولتی ایرنا و تارنماهای دو سازمان و وزارتخانه مهم دولتی درگیر این مخاطره یعنی «سازمان حفاظت محیط زیست» و «وزارت جهاد کشاورزی» به لحاظ وظیفه ذاتی خود در این حوزه، در انجام مسئولیت خود توجه ناکافی و عملکرد ناموفق داشته‌اند. نتایج همچنین بیانگر آن است که در حدود ۶۶ درصد مطالب بحران ریزگردهای خوزستان، به دوره‌های حین و پس از بحران و فقط ۳۳ درصد مطالب ریزگردها در رسانه‌های بررسی شده به قبل از بحران یعنی دوره مخاطره اختصاص داشته است. همچنین نتایج این تحقیق نشان داد که بیشترین قالب‌های به‌کاررفته در پوشش خبری ریزگردهای خوزستان شامل «خبر» و «مصاحبه» بوده و از «گزارش» کمتر بهره برده شده است. این در حالی است که گزارش در زمینه اطلاع‌رسانی از ارزش زیادی برخوردار است و قادر است به‌صورت عمقی پدیده‌ها را بررسی کند و به چرایی و چگونگی آن بپردازد. نکته قوت تارنماهای تحت بررسی آن است که بیشتر اخبار ریزگردها محصول کار خبرنگاران تارنماهای مذکور است که بیانگر جدی تلقی کردن مسئولیت اجتماعی‌شان است.

واژه‌های کلیدی: بحران و ارتباطات بحران، پوشش رسانه‌ای، خوزستان، ریزگرد، مخاطرات طبیعی.

مقدمه

مخاطرات و بحران‌ها از جمله پدیده‌های جهانی است که خاص یک کشور و محدوده جغرافیایی نیست. «مخاطرات محیطی ممکن است انسانی یا طبیعی باشد و نتیجه هر چه باشد هم به انسان و هم به محیط برمی‌گردد» [۲].

همه جوامع (اعم از توسعه‌یافته، در حال توسعه و فقیر) و سازمان‌ها در مقاطعی با مخاطرات و بحران‌ها روبه‌رو می‌شوند. کشور ما نیز در این زمینه مستثنا نیست و با مخاطرات محیطی متعددی مواجهه است که در برخی موارد از جمله پدیده ریزگردها تا مرز بحران پیش رفته است [۱۶]. بر بنیاد بررسی‌های موجود پس از تغییر اقلیم، کمبود آب شیرین و خشکسالی، پیدایش کانون‌های ریزگردساز در قالب بیابان‌زایی (درون و برون مرزی)، چالش‌های اصلی امنیت زیست‌محیطی ایران هستند [۱۱]. بیش از ۸۰ درصد استان‌های کشور در معرض وقوع بحران‌های ناشی از پدیده گردوغبار در مقیاس‌های محلی، منطقه‌ای و جهانی قرار دارند. در استان خوزستان ۳۵ درصد از ریزگردها، منشأ داخلی و ۶۵ درصد منشأ خارجی دارد [۸]. هفت کانون در داخل کشور برای ریزگردها شناسایی شده که شامل ۳۵۰ هزار هکتار است که اگر این کانون‌ها کنترل شود، بخش زیادی از گردوغبار در استان خوزستان کاهش می‌یابد. برخی دیگر از گزارش‌های رسمی و اظهار نظرهای متعدد نمایندگان مجلس و مسئولان ذی‌ربط حاکی از آن است که بیش از ۸۰ درصد گردوغبار در ایران، خاستگاه برون مرزی دارد و منشأ آن عراق، سوریه، عربستان و شمال آفریقا است و نزدیک به ۲۰ درصد خاستگاه داخلی دارد. روندی که از سال‌ها پیش با حجمی اندک آغاز شده و با تداوم این روند، حجم و گستره بیشتری به خود اختصاص داده است [۱۲].

آنچه مسلم است خوزستان از سال ۱۳۸۰ و در برخی منابع از سال ۱۳۸۲ با پدیده گردوغبار مواجه بوده است، به گونه‌ای که شتاب افزایش ریزگردها در آسمان خوزستان نسبت به سال‌های آغازین آن، بیش از ۱۰ برابر رشد داشته است [۹]. براساس گزارش‌ها، به دنبال وقوع توفان گردوخاک با سرعت ۶۰ کیلومتر در ساعت و به میزان بیش از ۶۶ برابر حد مجاز در هشتم بهمن ۱۳۹۵، ۳۰ خط فشار متوسط برق از ۳۹۰ خط موجود در اهواز قطع شد. این گردوخاک کم‌سابقه که یادآور توفان‌های بهمن ۱۳۹۳ بود، به همراه رطوبت ناشی از اندکی باران و مه، شبکه برق استان را در طول ۲۰ روز با بحران بی‌سابقه‌ای مواجه کرد که به قطع مکرر برق در تعدادی از شهرهای استان به‌ویژه در کلانشهر اهواز و متعاقب آن نیز به قطع آب، تلفن و اینترنت منجر شد. اوج این بحران تعطیلی مدارس و ادارات ۱۱ شهرستان به دلیل قطع آب و برق و خارج شدن پنج نیروگاه از مدار در روز ۲۳ بهمن ۱۳۹۵ بود. همچنین قطعی برق در اثر

ریزگردها، تنها در یک روز موجب کاهش استخراج ۷۰۰ تا ۸۰۰ هزار بشکه‌ای نفت خام در استان خوزستان شد [۱۶].

موارد مذکور تنها بخشی از پیامدهای منفی ناشی از وقوع ریزگردها در استان خوزستان است. این همه در حالی است که با توجه به پیشرفت‌هایی که در عرصه فناوری اتفاده است، امروزه می‌توانیم بگوییم تقریباً هیچ بحران پیش‌بینی‌ناپذیری وجود ندارد و تا ۹۰ درصد بحران‌های زیست‌محیطی شامل سیل، بارش‌های سنگین برف، توفان و ریزگردها را می‌توان پیش‌بینی کرد. با توجه به پیش‌بینی‌پذیر بودن مخاطرات ریزگردها و توانایی رسانه‌ها در جلوگیری از تبدیل این نوع مخاطرات به بحران، به‌صراحت می‌توان گفت رسانه‌های جمعی (از جمله خبرگزاری‌ها) می‌توانند تأثیری فعال در فرایند تعریف، شناسایی و مدیریت بحران و مخاطرات داشته باشند [۱۵].

بیان مسئله

رسانه‌ها به‌دلیل توانایی در جذب مخاطب انبوه، شکل دادن به افکار عمومی و سمت‌وسو دادن به رفتارها و واقعیت‌های اجتماعی در نزد افراد جامعه تأثیر زیادی در کنترل مخاطرات و بحران‌ها ایفا می‌کنند. وظیفه رسانه‌ها در بحران براساس منشور صلیب سرخ بین‌المللی، اقداماتی به‌منظور آمادگی برای بحران و کاهش آثار زاینبار آن است و بنابراین رسانه یکی از ارکان مدیریت بحران است [۴].

مدیریت مخاطرات و بحران‌ها به‌حدی مهم است که امروزه از مهم‌ترین شاخص‌های موفقیت را، با چگونگی اداره و قابلیت مهار بحران می‌سنجند. بروز برخی بحران‌ها، غیرارادی و پیش‌بینی‌نشده است، اما روند، فراز و فرود و نتایج آنها، تابع نحوه مدیریت بحران است؛ به همین علت است که می‌توان بحران‌ها و تهدیدهای ناخواسته ناشی از آنها را با مدیریت مناسب، به فرصت تبدیل کرد [۱۸] و برعکس بی‌توجهی به مخاطرات زیست‌محیطی از جمله ریزگردها و غفلت از تأثیر رسانه‌ها در مدیریت مخاطرات، به عمیق‌تر شدن و گسترش دامنه آنها منجر خواهد شد و به‌مرور مخاطرات را به بحران‌ها و دامنه آنها را از مقیاس محلی و استانی به بحرانی فراگیر و ملی تبدیل می‌کند [۱۰].

مخاطرات و بحران‌ها همواره برای رسانه‌های جمعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای اطلاع‌رسانی مورد توجه بوده‌اند و بخش زیادی از اخبار رسانه‌های جمعی به آنها اختصاص دارد [۲۲]. البته نوع عملکرد مدیران بخش‌های مختلف از جمله رسانه‌ها، به نوع نگرش، رویکرد و راهبرد آنها بر می‌گردد. در واقع نوع اقدامات و الگوهای اتخاذشده توسط مدیران بحران به‌منظور

مقابله با وضعیت بحرانی به نوع نگرش آنها به بحران برمی‌گردد، چراکه براساس نوع نگرش است که رویکرد مدیریت بحران فرق خواهد کرد [۳]. تحقیقات میرز و هولوشا نشان داده که بیشتر مدیران ارشد علاقه‌ای به فکر کردن در مورد بحران ندارند [۲۰]. آنان خود و جامعه را در معرض بسیاری از مخاطرات قرار می‌دهند [۱۹]. بعضی‌ها بر اصول کار حرفه‌ای تسلط ندارند به همین دلیل، مسئولان و رسانه‌ها... قبل و حین بحران دچار اشکالات جدی‌اند، به‌گونه‌ای که کارشان با شروع بحران آغاز و با پایان بحران هم تمام می‌شود [۱۷].

همان‌گونه که اشاره شد ریزگردها در خوزستان از حدود ۱۶ سال پیش وجود داشته و هرساله بر شدت آن افزوده شده است، اما متناسب با رشد این مخاطره، اطلاعات به مردم داده نشده است. اطلاعات اگر به اندازه کافی، در زمان مناسب و با کیفیت مناسب ارائه شود، می‌تواند راهگشا باشد، اما از طرف دیگر می‌تواند بسته به کیفیتش، آسیب‌های خیلی کم یا خیلی زیادی را وارد آورد. اطلاعات خوب، چیزی بیش از صرفاً اطلاعات دقیق است. اطلاعات خوب، اطلاعاتی کامل، نامتناقض، بهنگام و متناسب با نیاز مخاطب است [۶].

رسانه‌ها با عوامل محدودکننده‌ای روبه‌رو هستند که پوشش همه‌جانبه و توجه به همه ابعاد بحران را دشوار می‌سازد، اما با شناخت شیوه پوشش رسانه‌ها می‌توان کاستی‌ها و چالش‌های وضع موجود را ترسیم و راهکارهایی را برای تعامل مؤثر رسانه‌ها، مخاطبان و مدیران بحران ارائه کرد. راهکارهایی که از یک‌سو ناظر بر ضرورت‌ها و الزامات ارتباطات بحران و از دیگر سو، ناظر بر نقش و رسالت اجتماعی رسانه‌ها در مدیریت مخاطرات و بحران‌هاست [۱۴].

در حوادث مخاطره‌آمیز مراجعه و چسبندگی مردم به رسانه‌ها به حداکثر خود می‌رسد و آنها می‌توانند کارکرد دوگانه در بحران‌زایی و بحران‌زدایی، برجسته‌سازی و کوچک‌نمایی، امیدزایی و امیدزدایی، هدایت و اثرگذاری بر افکار عمومی و... داشته باشند. رسانه‌ها در صورتی که با خبررسانی مطلوب (با دقت، سرعت، جامعیت و صحت) موجب راهنمایی جامعه در مسیر اجرای برنامه‌های بازسازی شوند و زمینه‌های مشارکت همگانی و امدادرسانی به‌موقع را فراهم کنند، در میان متغیرهای مؤثر در مدیریت، کارکرد محوری خواهند داشت [۱۵].

با توجه به اهمیت و سابقه ریزگردها در استان‌های مختلف کشور به‌ویژه خوزستان و اثرهای گسترده و انکارناپذیر زیست‌محیطی، اجتماعی، سیاسی و امنیتی آن بر ایران و همچنین تأثیر مهم خبرگزاری‌ها در آگاه‌سازی، حساسیت‌زایی و جلب مشارکت مردم و مسئولان برای مدیریت مخاطرات ریزگردها و نیز جلوگیری از تبدیل این مخاطره طبیعی به بحران که می‌تواند سبب گسترش سطح و آثار مخرب آن بر دیگر مناطق کشور شود، هدف اصلی این پژوهش شناخت

میزان و چگونگی پوشش خبری ریزگردهای خوزستان در خبرگزاری‌های ایرنا، تسنیم، سایت‌های وزارت جهاد کشاورزی و سازمان حفاظت محیط زیست، در دامنه زمانی یکساله (سال ۱۳۹۵) و در مراحل مختلف این مخاطره و بحران بوده است.

انتخاب خبرگزاری‌های ایرنا و تسنیم به‌عنوان خبرگزاری‌های شاخص دو جریان اصلی سیاسی کشور در این پژوهش مورد توجه بوده است؛ ایرنا به نمایندگی از دولت و جناح اصلاح‌طلب (چپ) و تسنیم به نمایندگی از جناح اصول‌گرا (راست) و سایت‌های وزارت جهاد کشاورزی و سازمان حفاظت محیط زیست نیز به‌عنوان نهادهای تخصصی متولی این موضوع گزینش شده‌اند.

اهمیت و ضرورت پژوهش

پیامدهای اجتماعی و سیاسی برخاسته از فروسایبی محیطی، گرمایش جهانی و کشمکش بر سر منابع طبیعی، محیط زیست را کانون مطالعات امنیتی سده بیست‌ویکم قرار داده، به‌گونه‌ای که ناامنی بوم‌شناسی و نابودی بن‌مایه‌های زیست‌کره به‌عنوان بخشی از تهدیدهای غیرسنتی با جستار امنیت انسانی پیوند استواری یافته است [۲۱].

ایران به لحاظ موقعیت‌های طبیعی و گاه شرایطی که حاصل عملکرد نادرست و اهمال در حفظ محیط زیست است، مستعد بحران‌های زیست‌محیطی از جمله آلودگی هوا، زلزله، سیل، بارش‌های سنگین برف، توفان و پدیده ریزگرد است [۱۳].

پدیده ریزگردهای خوزستان که در هشتم بهمن ۱۳۹۵ رخ داد و تا مرز بحران پیش رفت، از معضلات جدید و حادی است که تحقیق حاضر با توجه به اهمیت برنامه‌ریزی در مواجهه با بحران‌های زیست‌محیطی، از منظری بدیع و نو یعنی در حوزه مدیریت مخاطرات و ارتباطات بحران درصدد برآمده است با توصیف و تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده مبتنی بر پشتوانه علمی، به ارزیابی عملکرد رسانه‌ها در مواجهه با این مخاطره محیطی (ریزگردها) بپردازد تا با آشکارسازی ضعف‌ها و قوت‌های آنها در مراحل مختلف بحران، در خصوص عملکرد بهتر رسانه‌ها و مسئولان در زمینه مدیریت مخاطرات و بحران‌ها گامی مؤثر بردارد.

این پژوهش که درباره پوشش رسانه‌ای ریزگردهای خوزستان است، می‌تواند به تولید دانش در زمینه اطلاع‌رسانی و ارتباطات بحران در حوزه نظری منجر شود، به‌گونه‌ای که به‌صورت مستقیم برای خبرگزاری‌های تسنیم و ایرنا، سایت‌های وزارت جهاد کشاورزی و سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان مدیریت بحران کشور و به‌صورت غیرمستقیم برای جامعه رسانه‌ای کشور (صداوسیما، مطبوعات، فضای مجازی)، مسئولان و دست‌اندرکاران امور بحران، عموم مردم، شهرداری‌ها و سازمان هواشناسی در حوزه پیش‌بینی‌های مربوط به مخاطرات

ریزگردها کاربرد داشته باشد. همچنین از نتایج این تحقیق می‌توان به تقویت آگاهی و حساس‌سازی مدیران و دست‌اندرکاران حوزه رسانه و بحران برای اتخاذ رویکردها، راهبردها و برنامه‌های اجرایی در مواقع مخاطره‌آمیز و بحرانی منجر شود و برای ارائه راهکارهای مناسب رسانه‌ای به‌منظور پوشش خبری این‌گونه پدیده‌ها مدیران را یاری رساند.

اهداف پژوهش

هدف این پژوهش با توجه به پرسش اصلی تحقیق، آگاهی از میزان و چگونگی پوشش خبری مطالب ریزگردهاست. اهداف دیگر این پژوهش، شناخت دقیق «موضوعات» مورد توجه رسانه‌های مورد بررسی در بحران ریزگردهای خوزستان، «منابع» مورد استفاده، «زمان پوشش»، «قالب‌های پوشش اخبار» و «نوع انتشار» (رویدادی یا روندی) است و این که تفاوت و تشابه خبرگزاری‌ها و سایت‌های تحت بررسی در پوشش خبری ریزگردها شناسایی شود.

روش پژوهش

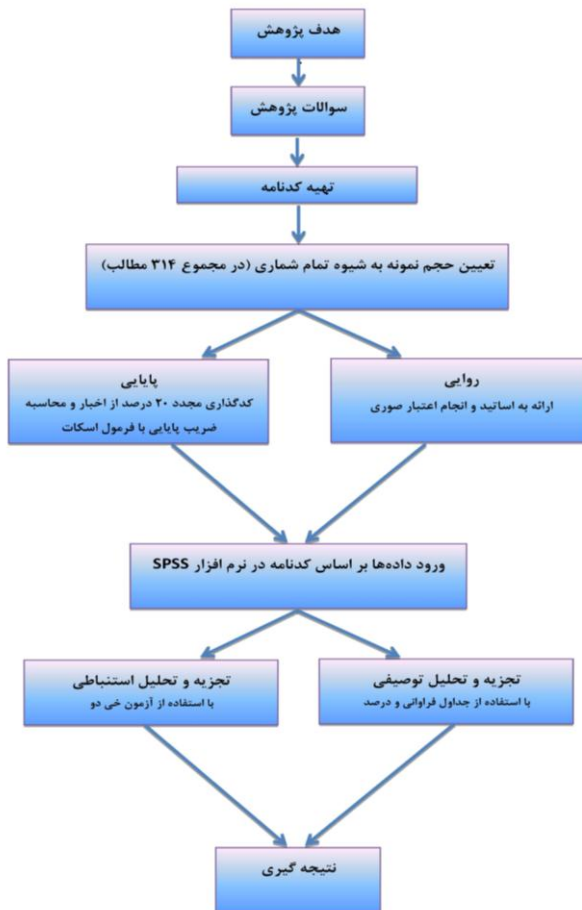
در این پژوهش، همه اخبار مرتبط با ریزگردها در تارنمای خبرگزاری‌های ایرنا، تسنیم، وزارت جهاد کشاورزی و سازمان حفاظت محیط زیست در دامنه زمانی یکساله (۱۳۹۵) با تکیه بر نظریه‌های ارتباطاتی: دروازه‌بانی، برجسته‌سازی و مسئولیت اجتماعی به‌صورت تمام‌شماری و به روش تحلیل محتوا از نوع مقوله‌ای بررسی شده است. از این‌رو این روش را می‌توان روش تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی قلمداد کرد.

از نظریه دروازه‌بانی و مسئولیت اجتماعی استفاده شد تا بررسی شود که دروازه‌بانان رسانه‌های مورد بررسی چه مطالب و موضوعاتی از وقایع مربوط به ریزگردها را در چه مقطعی، از چه منابعی، با چه رویکردی و در چه قالبی منتشر کرده‌اند و از نظریه برجسته‌سازی بهره گرفته شد تا محرز شود دروازه‌بانان، چگونه مطالب و موضوعات انتخاب‌شده را بزرگنمایی کرده‌اند؟

جامعه آماری در این پژوهش، همه مطالب مرتبط با ریزگردهای خوزستان (۳۱۴ مطلب) در تارنمای خبرگزاری‌های ایرنا، تسنیم، وزارت جهاد کشاورزی و سازمان حفاظت محیط زیست، در دامنه زمانی یکساله (۱۳۹۵) به‌صورت تمام‌شماری است.

واحد تحلیل و ثبت "مطلب" است. همچنین در این پژوهش با استفاده از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی و به کمک نرم‌افزار SPSS به طبقه‌بندی، پردازش و توصیف داده‌ها مبادرت شده است.

برای بررسی روایی، چکلیست در اختیار چند تن از متخصصان و کارشناسان علوم ارتباطات قرار گرفت و پس از اخذ نظر آنان تنظیم نهایی شد. به منظور اطمینان از پایایی تحقیق، از فرمول اسکات استفاده شد. بدین ترتیب که ۲۰ درصد از آزمودنی‌های پژوهش در اختیار کدگذار دیگری قرار داده شد و براساس مقایسه نتایج دو آزمون، ۸۷ درصد مشابهت نتایج مشاهده شد؛ بنابراین ضریب قابلیت اعتماد و پایایی این تحقیق ۸۷ درصد است. ۱۳ درصد موارد اختلافی مربوط به متغیرهای آسیب‌های امنیتی، ارزش‌های خبری و نشانگاه‌های خبری است. به‌طور کلی روش پژوهش این مقاله را می‌توان در فلوچارت زیر خلاصه کرد:

نمودار ۱. فلوچارت روش تحقیق

پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه تحقیقات در خصوص پوشش خبری ریزگردهای خوزستان و حتی پوشش خبری ریزگردها در ایران، نشان می‌دهد که تاکنون در این زمینه تحقیقی صورت نگرفته است. تحقیقات مشابه در حوزه محیط زیست و مدیریت بحران صورت گرفته از جمله مقاله «راهبردهای رسانه‌ای برای پیشگیری از بحران» با بررسی موردی برخی بحران‌ها در ایران، به نقش رسانه‌ها در جلوگیری از بحران پرداخته و راهبردهایی برای این کار ارائه داده که شامل «کنترل شایعه» و «آرامش بخشی و امیددهی» برای پیشگیری از وقوع بحران است [۱]. مقاله «نقش ارتباطات در مدیریت بحران» با طرح این پرسش که آیا با سازوکارهای رسانه‌ای موجود می‌توان یک بحران را مدیریت کرد؟ با مرور ادبیات و تجربه بحران در مناطق مختلف جهان، به این نتیجه رسیده که تأثیر ارتباطات در بحران کمتر از میزان واقعی، ارزیابی شده است [۵].

مقاله «نقش مدیریت رسانه در تحول بحران از تهدید به فرصت» بیانگر آن است که شیوه عملکرد رسانه‌ها در بحران‌ها، به نحوه مدیریت و راهبری آنها بر می‌گردد؛ به عبارت دیگر مدیریت رسانه‌ها با اتخاذ راهبرد مشخص در قبال بحران، عملکرد رسانه را در قبال آن رقم می‌زند. نویسنده با تشریح انواع راهبرد رسانه‌ای (راهبرد انفعالی، راهبرد فعال، راهبرد فوق‌فعال و راهبرد واکنشی)، به تبیین نقش رسانه‌های فوق‌فعال در تبدیل بحران به فرصت می‌پردازد و راهکارهایی برای سیاستگذاران و مدیران در جهت ایجاد رسانه‌ای با ویژگی‌های یادشده ارائه می‌دهد [۷].

در بخش پژوهش‌های خارجی نیز تحقیقاتی در موضوعات، «استراتژی‌های مدیریت بحران»، «بازنگری مدیریت بحران»، «ارتباطات اینترنتی در مدیریت بحران»، «مدیریت استراتژیک بحران»، «مدل متقارن یکپارچه در ارتباطات بحران» و «نقش رسانه‌ها در دوران بحران» انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

با توجه به سؤالات اصلی و فرعی پژوهش و نیز مقوله‌های مرتبط و بر اساس مقوله‌های شمارش شده در خصوص میزان و چگونگی پوشش رسانه‌ای ریزگردهای خوزستان در چهار تارنمای خبری ایرنا، تسنیم، وزارت جهاد کشاورزی و سازمان حفاظت محیط زیست، نتایج آماری به دست آمده به این شرح است:

- بیشترین مطالب با فراوانی ۵۱ درصد یعنی بیش از نیمی از اخبار، مربوط به بحران ریزگردهای خوزستان متعلق به خبرگزاری تسنیم است و این خبرگزاری اهتمام قابل توجهی در پوشش اخبار بحران داشته است. پس از آن خبرگزاری ایرنا با حدود ۳۰ درصد در جایگاه دوم قرار دارد. کمترین میزان متعلق به سایت وزارت جهاد کشاورزی با تنها حدود ۴ درصد است.

جدول ۱. فراوانی مطالب برحسب خبرگزاری‌ها و سایت‌های بررسی‌شده

موضوع	فراوانی	درصد
ایرنا	۹۹	۳۱/۵
تسنیم	۱۶۳	۵۱/۳
جهاد کشاورزی	۱۱	۴/۵
محیط زیست	۴۰	۱۲/۷
جمع	۳۱۴	۱۰۰

- براساس یافته‌های جدول ۲، موضوع تنها حدود ۲۰ درصد از مطالب در خصوص تخریب محیط زیست بوده است و موضوع حدود ۶۱ درصد از مطالب به سلامت اختصاص دارد. همچنین داده‌ها حاکی از آن است که در حدود ۴۲ درصد از مطالب به موضوع آسیب‌های شهری پرداخته‌اند و موضوع حدود ۲۶ درصد از مطالب به تعطیلی مدارس اختصاص دارد. همچنین حدود ۲۲ درصد از مطالب به موضوع تعطیلی ادارات، حدود ۴۱ درصد به موضوع رفاه و خدمات عمومی و حدود ۶۲ درصد به موضوع امداد و اقدام اختصاص داشته است.

جدول ۲. فراوانی مطالب در خبرگزاری‌ها و سایت‌های بررسی‌شده براساس موضوع

موضوع	دارد	ندارد	جمع
تخریب کشاورزی	۶۳	۲۵۱	۳۱۴
سلامت	۲۱/۱	۷۹/۹	۱۰۰
آسیب‌های شهری	۱۹۱	۱۲۳	۳۱۴
تعطیلی مدارس	۶۰/۸	۳۹/۲	۱۰۰
تعطیلی ادارات	۱۳۲	۱۸۲	۳۱۴
رفاه و خدمات عمومی	۴۲/۱	۵۷/۹	۱۰۰
امداد و اقدام	۸۳	۲۳۱	۳۱۴
	۲۶/۴	۷۳/۶	۱۰۰
	۲۲/۴	۷۷/۶	۱۰۰
	۷۰	۲۴۴	۳۱۴
	۲۲/۴	۷۷/۶	۱۰۰
	۱۲۹	۱۸۵	۳۱۴
	۴۱/۲	۵۸/۸	۱۰۰
	۱۹۴	۱۲۰	۳۱۴
	۶۱/۸	۳۸/۲	۱۰۰

- براساس این پژوهش عمده‌ترین منبع خبری برای اخبار بحران، خبرنگاران خبرگزاری‌ها و سایت‌های تحت بررسی بوده‌اند. خبرنگاران سایت‌های خبری، منبع حدود ۷۰ درصد مطالب این سایت‌ها بوده‌اند. پس از آن منابع داخلی با حدود ۲۳ درصد در جایگاه دوم قرار دارد. منابع خارجی با تنها ۰/۳ کمترین استفاده را به‌عنوان منبع خبری داشته‌اند.

براساس این پژوهش، در خبرگزاری تسنیم، بیشتر اخبار را خبرنگاران این خبرگزاری تهیه کرده‌اند (حدود ۸۳ درصد). در ایرنا نیز حدود ۷۸ درصد اخبار توسط خبرنگاران این خبرگزاری تهیه شده است؛ اما در مقابل بیشتر اخبار سایت سازمان حفاظت محیط زیست یعنی حدود ۶۷ درصد از منابع داخلی تهیه شده و تنها ۱۵ درصد اخبار تولید خود خبرنگاران سایت بوده است. این موضوع، ضعف این سایت را نشان می‌دهد که با توجه به مسئولیت حفاظت محیط زیست باید مسئولان این سایت در زمینه جذب خبرنگار سرمایه‌گذاری کنند.

جدول ۳. فراوانی مطالب خبرگزاری‌ها و سایت‌های تحت بررسی برحسب منابع خبری

تارنماهای خبری	خبرنگاران سایت	داخلی	خارجی	روزنامه	سایر	جمع
ایرنا	۷۷	۴	۰	۱۰	۸	۹۹
	۷۷/۸	۴	۰	۱۰/۱	۸/۱	۱۰۰
تسنیم	۱۳۶	۱۶	۱	۲	۸	۱۶۳
	۸۳/۴	۹/۸	۰/۶	۱/۲	۴/۹	۱۰۰
جهاد کشاورزی	۶	۱	۰	۰	۴	۱۱
	۵۴/۵	۹/۱	۰	۰	۳۶/۴	۱۰۰
حفاظت محیط زیست	۶	۲۷	۰	۳	۴	۴۰
	۱۵	۶۷/۵	۰	۷/۵	۱۰	۱۰۰
جمع	۲۲۵	۴۸	۱	۱۵	۲۴	۳۱۴
	۷۱/۹	۱۵/۳	۰/۳	۴/۸	۷/۷	۱۰۰

- بررسی‌ها در خصوص فراوانی مطالب برحسب زمان پوشش نسبت به وقوع بحران، نشان می‌دهد که بیشتر مطالب بررسی شده مربوط به پس از بحران (حدود ۴۲ درصد) و کمترین اخبار مربوط به حین بحران است (حدود ۲۴ درصد)؛ حدود ۳۳ درصد از مطالب نیز به قبل از بحران ارتباط دارند.

مقایسه عملکرد خبرگزاری‌ها و سایت‌های خبری تحت بررسی از نظر زمان پوشش نشان

می‌دهد که ایرنا تقریباً هر سه دوره (قبل از بحران، حین بحران و پس از بحران) را پوشش داده است، اما به ترتیب تمرکزش بر قبل از بحران، حین بحران و پس از بحران بوده است. تسنیم بیشتر تمرکزش بر دوره پس از بحران (با حدود ۴۵ درصد) و کمترین تمرکزش بر دوره قبل از بحران بوده است (حدود ۲۲ درصد). به نظر می‌رسد چون تسنیم موضع انتقادی در قبال دولت دارد، بیشتر تمرکزش را بر بعد از بحران گذاشته باشد. در این مورد نیز بدترین وضعیت متعلق به سایت وزارت جهاد کشاورزی است که در حدود ۸۱ درصد اخبارش مربوط به دوره پس از بحران است و در دوران حین بحران هیچ مطلبی کار نکرده است.

جدول ۴. فراوانی مطالب برحسب زمان پوشش نسبت به وقوع بحران

تارنماهای خبری	قبل از بحران	حین بحران	پس از بحران	جمع
ایرنا	۴۵	۱۹	۳۵	۹۹
	۴۵/۵	۱۹/۲	۳۵/۴	۱۰۰
تسنیم	۳۶	۵۳	۷۴	۱۶۳
	۲۲/۱	۳۲/۵	۴۵/۴	۱۰۰
جهاد کشاورزی	۲	۰	۹	۱۱
	۱۸/۲	۰	۸۱/۸	۱۰۰
حفاظت محیط زیست	۲۱	۵	۱۴	۴۰
	۵۲/۵	۱۲/۵	۳۵	۱۰۰
جمع	۱۰۴	۷۷	۱۳۲	۳۱۴
	۳۳/۲	۲۴/۶	۴۲/۲	۱۰۰

- براساس یافته‌های تحقیق، بیشترین قالب استفاده‌شده در تارنماهای تحت بررسی برای ارائه مطالب مربوط به بحران ریزگردها، به ترتیب قالب‌های مصاحبه و خبر بوده‌اند (حدود ۳۱ درصد). پس از این دو قالب، گزارش بیشترین استفاده را برای بیان مطالب با حدود ۲۱ درصد و بیانیه کمترین استفاده را با حدود تنها ۲ درصد داشته است.

مقایسه عملکرد خبرگزاری‌ها و سایت‌های خبری بررسی‌شده از نظر قالب‌های بیان مطلب حاکی از آن است که در بخش مصاحبه، ایرنا و تسنیم تقریباً نزدیک‌اند و به ترتیب حدود ۳۴ و ۳۱ درصد را به این قالب اختصاص داده‌اند؛ اما در سایت جهاد کشاورزی هیچ مصاحبه‌ای کار نشده است. در مورد انعکاس سخنانی نیز سهم خبرگزاری ایرنا و تسنیم تقریباً یکسان است و هر کدام حدود ۱۳ درصد به آن اختصاص داده است.

در زمینه گزارش که اهمیت ویژه‌ای در خبرنگاری دارد، سازمان حفاظت محیط زیست اهتمام بیشتری داشته است. در حدود ۲۷ درصد مطالب سایت این سازمان به گزارش اختصاص داشته، در حالی که سهم گزارش از مطالب ایرنا حدود ۲۴ درصد و در تسنیم ۱۸ درصد بوده است. در مورد خبر نیز خبرگزاری‌های ایرنا و تسنیم به یکدیگر نزدیک‌اند، با این تفاوت که این بار تسنیم اندکی جلوتر است؛ به این ترتیب که حدود ۳۱ درصد مطالب تسنیم خبر است، اما سهم خبر از مطالب ایرنا حدود ۲۷ درصد است. سایت وزارت جهاد کشاورزی به‌جز یک گزارش بیشتر مطالبش خبری است. در این زمینه به نظر می‌رسد عملکرد ایرنا و تسنیم از نظر تنوع استفاده از قالب‌های مختلف به هم نزدیک است.

جدول ۵. جدول فراوانی، به تفکیک قالب‌های ارائه مطلب

تارنماهای خبری	مصاحبه	سخنرانی	گزارش	بیانیه	خبر	سایر	جمع
ایرنا	۳۴	۱۳	۲۴	۱	۲۷	۰	۹۹
	۳۴/۴	۱۳/۱	۲۴/۲	۱	۲۷/۳	۰	۱۰۰
تسنیم	۵۱	۲۱	۲۹	۶	۵۰	۶	۱۶۳
	۳۱/۳	۱۲/۹	۱۷/۸	۳/۷	۳۰/۷	۳/۷	۱۰۰
جهاد کشاورزی	۰	۰	۱	۰	۱۰	۰	۱۱
	۰	۰	۹/۱	۰	۹۰/۹	۰	۱۰۰
حفاظت محیط زیست	۱۱	۴	۱۱	۰	۱۲	۲	۴۰
	۲۷/۵	۱۰	۲۷/۵	۰	۳۰	۵	۱۰۰
جمع	۹۶	۳۸	۶۵	۷	۹۹	۸	۳۱۴
	۳۰/۷	۱۲/۱	۲۰/۸	۲/۲	۳۱/۶	۲/۶	۱۰۰

- نتایج به‌دست‌آمده در خصوص فراوانی مطالب تارنماهای خبری درباره نوع انتشار یعنی رویدادمدار و فرایندمدار بودن، نشان می‌دهد که در حدود ۷۰ درصد مطالب بررسی‌شده فرایندمدار و حدود ۳۰ درصد مطالب رویدادمدارند.

یافته‌های پژوهش همچنین حاکی است که اگرچه به لحاظ کمی، رسانه‌های بررسی‌شده به رویکرد فرایندی ریزگردها توجه داشته‌اند، به لحاظ شاخص‌های حرفه‌ای نتوانسته‌اند درک عمیق و تحلیل‌محور و علی و معلولی از ریزگردها را در اخبار بازنمایی کنند.

جدول ۶. فراوانی مطالب تارنماهای خبری برحسب رویدادمدار یا فرایندمدار بودن

تارنماهای خبری	رویدادمدار	فرایندمدار	جمع
ایرنا	۳۰	۶۹	۹۹
	۳۰/۳	۶۹/۷	۱۰۰
	۵۱	۱۱۲	۱۶۴
تسنیم	۳۱/۳	۶۸/۷	۱۰۰
	۳	۸	۱۱
جهاد کشاورزی	۲۷/۳	۷۲/۷	۱۰۰
	۸	۳۲	۴۰
حفاظت محیط زیست	۲۰	۸۰	۱۰۰
	۹۳	۲۲۱	۳۱۴
جمع	۲۹/۷	۷۰/۳	۱۰۰

نتیجه‌گیری

براساس اطلاعات به‌دست‌آمده از بررسی آماری داده‌های پژوهش و تحلیل توصیفی ارائه‌شده، تبیین نتایج پژوهش به این شرح است:

در زمینه میزان پوشش خبری ریزگردهای خوزستان، عملکرد خبرگزاری تسنیم در دوره مخاطره ضعیف، اما در دوره بحران و بعد از آن قابل قبول بوده است. با توجه به اهمیت ریزگردها در کشور و به‌خصوص مناطق جنوب غربی، خبرگزاری دولتی ایرنا و تارنماهای دو سازمان و وزارتخانه مهم دولتی درگیر این مخاطره یعنی سازمان حفاظت محیط زیست و وزارت جهاد کشاورزی به لحاظ وظیفه ذاتی خود در این حوزه، در زمینه مسئولیت خود توجه ناکافی و عملکرد ناموفق داشته‌اند.

بیشترین موضوعات مورد توجه تارنماهای خبری به ترتیب مربوط به موضوع «سلامت»، «آسیب‌های شهری» و «رفاه و خدمات» بوده است که رسانه‌های بررسی‌شده با پرداختن زیاد به موضوع سلامت در واقع به‌درستی به برجسته‌سازی مسئله سلامت به‌واسطه این بحران زیست‌محیطی پرداخته‌اند.

همچنین بخش اصلی اخبار ریزگردها محصول کار خبرنگاران تارنماهای خبری بررسی‌شده بوده است که به‌روشنی نشان می‌دهد این خبرنگاران مسئولیت اجتماعی خود را جدی گرفته و به آن عمل کرده‌اند، اما با توجه به فراگیر بودن موضوع در منطقه، هیچ منبع خبری خارجی برای موضوع ریزگردها وجود ندارد که این مسئله ضعفی آشکار و شایان تأمل است.

از نظر قالب‌های پوشش اخبار ریزگردها، خبر و مصاحبه در اولویت بوده و سپس قالب گزارش مورد توجه و اهتمام رسانه‌ها قرار داشته است، درحالی که قالب گزارش از ارزش و اهمیت ویژه‌ای در روزنامه‌نگاری برخوردار است و بیشترین ظرفیت را برای بیان همه ابعاد ماجرا و ارائه تصویری کامل و جامع از مشکلات و به‌ویژه بحران‌ها دارد.

عملکرد رسانه‌های بررسی‌شده در زمینه پوشش بحران ریزگردهای خوزستان به لحاظ توجه به ماهیت خبر، مناسب بوده، به‌طوری که نسبت اخبار فرایندمدار به اخبار رویدادمدار ۷۰ به ۳۰ است. این نسبت به‌روشنی نشان می‌دهد که توجه خبرنگاران صرفاً ناظر بر انعکاس رویدادها نیست، بلکه آنان به‌صورت جامع و فرایندمدار به این پدیده زیست‌محیطی نگاه می‌کنند، اما عملکرد رسانه‌ها، مدیران و مسئولان، بیانگر بحران مدیریت بحران در مدیریت مخاطره ریزگردهای خوزستان است. به‌طوری که بیشتر اخبار رسانه‌ها در زمینه ریزگردها مربوط به مرحله پس از بحران است و اخبار قبل از بحران در رتبه بعدی قرار دارد و کمترین اخبار در حین بحران تولید و منتشر شده است.

این درحالی است که وظیفه رسانه‌ها و مسئولان در قبل از بحران، حین بحران و پس از بحران مشخص و جایگاه هر مرحله تعیین شده است. پیداست که حجم خبرهای حین بحران با توجه به ضرورت و اهمیت اطلاع‌رسانی فوری و آگاهی‌بخشی درباره وضعیت تلفات، خسارات، نحوه امدادرسانی، ابراز همدلی و تقویت روحیه مردم و نحوه مقابله و مواجهه با این پدیده زیست‌محیطی کم است و باید نسبت خبرهای دوره مخاطره (قبل بحران) و حین بحران در مقابل دوره پس از بحران تغییر کند.

بیش از ۸۰ درصد استان‌های کشور در معرض بحران‌های ناشی از پدیده گردوغبار در مقیاس‌های محلی، منطقه‌ای و جهانی قرار دارند و از دیرباز با این مشکل مواجه بوده‌اند؛ به‌عنوان شاخص، استان خوزستان از دهه ۱۳۸۰ با پدیده حاد ریزگردها مواجه بوده و متحمل خسارات گسترده زیست‌محیطی، اقتصادی و بهداشتی شده است؛ در چنین وضعیتی شایسته نیست که تمرکز مدیران و مسئولان و رسانه‌های آن به وقایع پس از بحران در این حیطه معطوف باشد. بلکه باید بیشترین تلاش برای برنامه‌ریزی در زمینه پیشگیری، آموزش، هدایت افکار عمومی و جلوگیری از تبدیل مخاطره به بحران و آمادگی برای مواجهه با آن در صورت وقوع باشد.

منابع

- [۱]. احراری، ابراهیم (۱۳۸۴). *راهبردهای رسانه‌ای برای پیشگیری از بحران*. فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، ش ۴۲ و ۴۳: ص ۱۵۵-۱۷۶.
- [۲]. اسمیت، کیت (۱۳۹۲). *مخاطرات محیطی*. ترجمه ابراهیم مقیمی و شاپور گودرزی‌نژاد، تهران: سمت.
- [۳]. پیشنمازی، پروانه (۱۳۹۴). *ملزومات کارایی رسانه در پوشش خبری زلزله؛ نقش مدیران خبر در مدیریت بحران*، روزنامه شرق، پنجشنبه ۳ دی ۱۳۹۴: ص ۱۱.
- [۴]. ترزیس، جرج (۱۳۸۴). *نقش رسانه‌ها در دوران بحران*، ترجمه عباس محمدی شکیبیا، فصلنامه پژوهش و سنجش، ش ۴۲ و ۴۳: ص ۲۱۶-۲۰۳.
- [۵]. ربیعی، علی؛ شاه قاسمی، احسان (۱۳۸۷). *نقش ارتباطات در مدیریت بحران*، نشریه مطالعات فرهنگی و ارتباطات. ش ۷: ص ۶۱-۸۱
- [۶]. رضایی بایندر، محمدرضا (۱۳۹۵). *بررسی نقش رسانه‌ها در آموزش مهارت‌های شهروندی و رفتارهای مدنی*، فصلنامه پژوهش و سنجش، تهران، صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، ش ۳۳.
- [۷]. روشندل اربطانی، طاهر (۱۳۸۷). *نقش مدیریت رسانه در تحول بحران از تهدید به فرصت*، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، شماره ۵۵.
- [۸]. سعادت، مهدیه؛ قربانی‌نیا، زهرا؛ و لک، فاطمه (۱۳۹۲). *بررسی تأثیرات ریزگرد در هوا، آب و خاک*، اولین همایش ملی برنامه‌ریزی، حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار، همدان، انجمن ارزیابان محیط زیست هگمتانه.
- [۹]. فاضلی، حمید (۱۳۹۲). *هوشمندانه با بحران‌های ناشی از سوانح طبیعی مواجه شویم*، فصلنامه کاربردهای فناوری و فضایی در مدیریت و کاهش خطر طبیعی، سازمان فضایی ایران.
- [۱۰]. فرامرزی، محمدسالار و صفرنیا، حسن (۱۳۹۶). *ارتباطات بحران؛ هدایتگر سازمان به ساحل نجات*، فصلنامه تدبیر، ش ۲۱۸.
- [۱۱]. کاویانی راد، مراد (۱۳۹۰). *نسبت ژئوپلیتیکی امنیت زیست‌محیطی و توسعه پایدار؛ مطالعه موردی دریاچه ارومیه*، فصلنامه مطالعات راهبردی. ش ۱ (مسلسل ۵۱): ص ۱۱۵-۱۴۷.

- [۱۲]. گزارش کمیسیون انرژی مجلس (۱۳۹۵). بحران قطعی آب، برق و مخابرات در استان خوزستان.
- [۱۳]. مقیمی، ابراهیم (۱۳۹۳). *دانش مخاطرات (برای زندگی با کیفیت بهتر و محیط پایدارتر)*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- [۱۴]. نصراللهی، اکبر (۱۳۹۴). *مدیریت پوشش خبری بحران در رسانه‌های حرفه‌ای*. تهران: همشهری.
- [۱۵]. نصراللهی، اکبر (۱۳۹۵). *بحران در مدیریت بحران، روزنامه جام جم*، ش ۴۲۷۳.
- [۱۶]. نیکنام، احمد (۱۳۹۶). *میزان و چگونگی پوشش رسانه‌ای ریزگردهای خوزستان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال.
- [17]. Barnes, M. D, Hanson, C. L, Len, N, Meacham, A.T. & Mc Intyre. E. (2008). "Analysis of media agenda setting during and after Hurricane Katrina", *American Journal of public Health*, 98(4) pp: 604-610.
- [18]. Booth, S., A. (1993). *Crises Management Strategy*, London, Routledge.
- [19]. Hayes, Maxine (2002). *Crisis Communication: To Be Effective, Treat it Like Water*, University of Washington School of Public Health & Community Medicine, Northwest Public Health
- [20]. Meyers, G., & Holusha, J. (1988). *Managing Crises*, London, unwin.
- [21]. Pearson, C.M, & Clair, J.A. (1998). "Reframing Crises Management", *Academy of Management Review*.
- [22]. Yates D. & Paquette S. (2011). "Emergency knowledge management and social media technologies: A case study of the 2010 Haitian earthquake", *International Journal of Information Management*, 31, 1, pp: 6-13.